

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-1-65-9>

УДК 376.091.322(045)

Аксьонова О.П., Авдеева С.О., Півненко Ю.В.

КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради

МАТРИЦЯ СПІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ ДЛЯ УЧНІВ ІНКЛЮЗИВНИХ КЛАСІВ

Анотація. У статті автори проаналізували різні позиції відносно інклюзивного навчання, спрогнозували можливі негативні наслідки наявної педагогічної практики викладання навчальних предметів в інклюзивному класі. На основі складових гуманітарних технологій розроблена матриця спільних навчальних завдань для учнів інклюзивних класів (на прикладі предметів «Основи здоров'я» та «Фізична культура»). Авторами виокремили п'ять дидактичних ліній, в межах яких за алгоритмом розробляти навчальні завдання для учнів інклюзивних класів з орієнтацією на цільове спрямування та індикатори ефективності навчальної діяльності заради максимального наближення до ідеального результату. Експериментальна апробація навчальних завдань надала можливість визначити їх високий коефіцієнт корисної дії не лише в умовах інклюзивного навчання, а й у звичайних класах.

Ключові слова: інклюзивний клас, учні, здоров'я, фізична культура, навчальні завдання.

Aksyonova Olena, Avdeeva Svitlana, Pivnenko Yuliia

Communal Institution

«Zaporizhzhya Regional Institute of Postgraduate Education»

Zaporizhzhia Regional Council

JOINT SCHOOLWORK MATRIX FOR PUPILS OF INCLUSIVE CLASSROOMS

Summary. The article foresees the potential negative consequences of existing pedagogical practice of teaching subjects in an inclusive class basing on the survey of various positions concerning inclusive education. According to the authors, this situation is due to the lack of appropriate methodical tools. In order to create it on the basis of the components of humanitarian technology we have developed the matrix of common educational tasks for students of inclusive classes (on the example of subjects «Health Basics» and «Physical Culture»). We have allocated five didactic lines: independence; vital knowledge and skills; healthy lifestyle; safe behavior; harmony with the environment. The authors give examples of educational tasks for students according to the didactic lines; they have identified key competencies to the formation of which each educational task is directed. The experimental testing of the suggested tasks offered the opportunity to determine their high coefficient of usefulness not only in the context of inclusive education, but also in the ordinary classes.

Keywords: inclusive class, students, health, physical culture, training tasks.

Постановка проблеми. Поняття «інклюзивно», «інклюзивна освіта», «клас з інклюзивною формою навчання» поступово опановують розум і душу усіх представників педагогічної спільноти. Діти з обмеженими можливостями, які не мають відхилень у психічному розвитку, повинні отримувати повноцінну загальну освіту, а їхнє соціальне життя оптимально наближатися до життя повноцінної людини. Саме такому гуманістичному напрямку розвитку надає перевагу освітня політика України останні роки.

Зазначений напрям державних реформ, безумовно, актуальний і для педагогів освітньої галузі «Здоров'я та фізична культура». Однак, аналіз досвіду роботи учителів навчальних предметів «Основи здоров'я» і «Фізична культура», які працюють в інклюзивних класах, дозволив констатувати, що питання про відкритість і доступність освіти, навчання без бар'єрів до сьогодні залишається проблемним. Причин декілька: невідповідність або відсутність кадрів; відсутність відповідного доступного середовища; психологічне несприймання інклюзії оточуючими людьми. Сучасні вчителі працюють у стані функціонування різних суперечностей, серед яких пріоритет-

ною, на нашу думку, є така: між потребою підвищення Індексу інклюзії свого класу, навчального закладу та відсутністю відповідного методичного інструментарію, який би дозволив при цьому ефективно виконувати навчальну програму зі своїми учнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасні дослідники по-різному інтерпретують ключові поняття, які пов'язані з інклюзивною освітою. В контексті теми теоретичного дослідження підтримуємо такі позиції: інклюзія – відсутність бар'єрів між різними дітьми [4]; «... постійний пошук ефективніших шляхів задоволення індивідуальних потреб усіх дітей» [7]; інклюзивна освіта – сприймає дитину такою, яка вона є; підбудовує систему освіти під цю дитину [1]; інклюзивний підхід – створення таких умов, за яких «... усі учні мають однаковий доступ до освіти...»; водночас усі учні мають можливість отримати досвід, знання, що сприяють подоланню упереджень і дискримінації та забезпечують формування позитивного ставлення до тих, хто «відрізняється» [1].

Індекс інклюзії вимагає від педагогів командних дій. Існує певний досвід роботи вчителів

Таблиця 1

Недоліки щодо вузького використання певних технологій, методик, прийомів на уроках «Основи здоров'я», «Фізична культура»

СКЛАДОВА ДОСВІДУ	МОЖЛИВИ НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ
Використання ІКТ, тренінгових вправ, карток	Порушення вимог до регулювання фізичного та психоемоційного навантаження учнів
Використання конкретних реабілітаційних методик для певної нозологічної групи захворювань	Зниження інтересу і активності учнів, які не мають таких відхилень у стані здоров'я
Розподіл учнів на типологічні групи без їхнього бажання, не залежно від їхнього стану, самопочуття, рівня учнівських досягнень	Є негуманним, некоректним, авторитарним.

освітньої галузі «Здоров'я та фізична культура» в інклюзивних класах.

Метод реальної інклюзії для соціальної адаптації (PISA, Україна) – адаптований під ігровий простір; передбачає соціальну адаптацію дитини в колі нейротипічних дітей за допомогою ігрових прийомів [7].

«ЗС – Терапія». Автор – Пол Кожокару (Румунія). (*Prof. Paul – Constantin Cojocaru – Founder ЗС Therapy – Psychomotor Autistic Therapy (P.A.T.)*). Складається з трьох взаємопов'язаних частин: перша – *consciousness* – розвиток координації в просторі та часі, узгодженість рухів; друга – *coordination* – удосконалення усвідомленості рухових дій; планування рухів на перспективу; моторне мислення; третя – *concentration* – розвиток комунікативних навичок [5; 6].

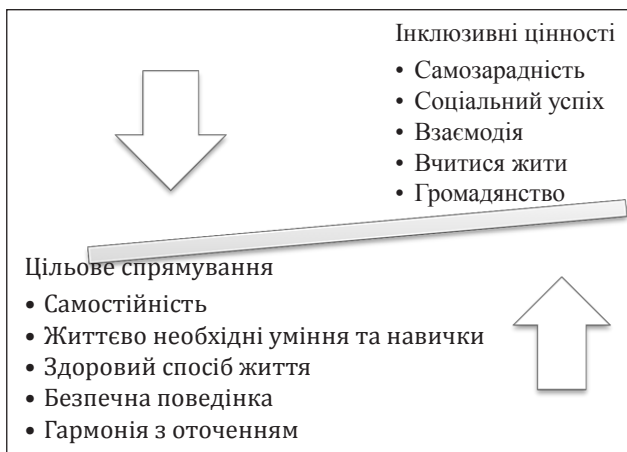
Усі зазначені вище складові досвіду різних авторів мають право на існування в інклюзивному освітньому просторі. Однак, в кожному, на нашу думку, є певні недоліки (табл. 1), для подолання яких слід шукати конкретні шляхи.

Зазначене вище дозволяє констатувати наступне: спроби модернізації методики викладання предметів освітньої галузі «Здоров'я та фізична культура» в інклюзивних класах є, однак вони фрагментарні, носять безсистемний характер. Більшість із них засновані на застарілих прийомах «розвіщування ярликів», авторитарного підходу, штучного обмеження або примусу. Зазначені позиції суперечать принципам інклюзії, а також чинним вимогам до сучасного уроку.

Виділення невиділених раніше частин загальної проблеми. Сучасному учителю, який працює в інклюзивному класі, необхідно мати чіткий інструментарій щодо наступних позицій: відбір навчального матеріалу, який би відповідав можливостям та інтересам усіх учнів; подолання труднощів спілкування між усіма учасниками навчального процесу; усунення (профілактика) психологічних забобонів; виконання вимог до безпечної роботи усіх учнів; виконання програмних вимог до сучасного уроку. Існують певні бар'єри щодо розвитку інклюзивної освіти. Зокрема, більшість педагогів не розуміють сутність інклюзивної освіти; не володіють ґрунтовними знаннями про вікові та психофізичні особливості учнів із різними патологіями розвитку; не мають навичок щодо створення конструктивної взаємодії між учасниками освітнього процесу. Зазначені суперечності та потреби практики обумовили актуальність теми статті.

Мета статті – розробка матриці спільних навчальних завдань для учнів інклюзивних класів.

Виклад основного матеріалу. З метою розробки матриці спільних навчальних завдань для учнів на уроках «Основи здоров'я» та «Фізична культура» ми виокремили певні ключові фрази з мети, завдань Державного стандарту [3] і принципів інклюзивного навчання [1] (рис. 1). При цьому орієнтувалися на такі принципи інклюзивної освіти: ніхто не залишається «за бортом»; ні – дискримінації; всім – рівний доступ і рівні права; включення дітей в роботу на їхніх власних умовах; конструктивне спілкування – основа організації навчальної роботи учнів інклюзивних класів; розробка певного творчого продукту = унікальне ексклюзивне вирішення проблеми або ситуації самими учнями – індикатор ефективної навчальної діяльності педагога.

Рис. 1. Узгодженість мети, завдань і принципів інклюзивного навчання

Сучасному педагогу важливо мати інструментарій щодо організації освітнього процесу відповідно до програмних вимог. Важливо також модернізувати урок відповідно до Концепції Нової української школи [11]. Тому наступним кроком нашого дослідження було зіставлення в єдину паралель ключових позицій мети освітньої галузі [3] та завдань навчальних предметів «Основи здоров'я» [9] і «Фізична культура» [10] (табл. 2).

Таким чином, ми виокремили п'ять дидактичних ліній, в межах яких за алгоритмом маємо розробляти навчальні завдання для учнів інклюзивних класів з орієнтацією на цільове спрямування та індикатори ефективної навчальної діяльності заради максимального наближення до ідеального результату.

У процесі пошуку найбільш рентабельних технологій для розробки навчальних завдань нашу

Зіставлення ключових фраз мети освітньої галузі і навчальних предметів

№№ дидактичних ліній	МЕТА – ЗАВДАННЯ – РЕЗУЛЬТАТ			АЛГОРИТМ ЩОДО РОЗРОБКИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ ДЛЯ УЧНІВ
	ЦІЛЬОВЕ СПРЯМУВАННЯ	ІНДИКАТОРИ ЕФЕКТИВНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ		
		ОСНОВИ ЗДОРОВ'Я	ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА	
1.	Самостійність	Відповідальність за здоров'я	Світоглядні орієнтири	Створити умови для розвитку самозарадності
2.	Життєво необхідні уміння та навички	Усвідомлене ставлення до здоров'я, самопізнання, самовдосконалення	Функціональні можливості	Надати можливість дитині стати соціально успішною.
3.	Здоровий спосіб життя	Здоров'язбережувальна компетентність	Саморозвиток, самонавчання	Конструювати ситуації, які демонструють позитивну перспективу взаємодій учасників
4.	Безпечна поведінка	Відповідальність за безпеку, навколишнє середовище та стабільність у майбутньому	Екологічний стиль мислення і поведінки	Скласти прообраз наступної системи взаємодії людей, де дитина вчиться просити, учитися, виражати й доносити свою думку, інтереси, бажання, потреби.
5.	Гармонія з оточенням	Активна громадянська позиція	Загальна культура, соціалізація	Створити умови для спілкування з однолітками та участі в житті класу
Ідеальний результат	Випускник / патріот; культура; бажання вчитися; відповідальність; підприємливість й ініціативність; здоровий спосіб життя.			

увагу привернули гуманітарні технології, які використовують спеціалісти в умовах інклюзивної освіти. Ці технології передбачають послідовні дії педагога щодо спеціального моделювання певних ситуацій, у вирішенні яких учасники (учні та педагоги) відпрацьовують навички спілкування, взаємодії, що, в свою чергу, посилює ефект навчання, виховання, розвитку [8].

Приймаємо переваги гуманітарних технологій, що ґрунтуються на таких позиціях: дозволяють конструювати індивідуально-особистісні зміни учнів; учні вчать слухати та чути, розуміти, відпрацювати доступне мовлення, спілкування; вони (технології) відкриті, мають чітку мету, оборотність методів; у процесі їх використання відсутнє маніпулювання учнями.

Наведені вище дослідження дозволили скласти матрицю спільних навчальних завдань для учнів класів з інклюзивною формою навчання на уроках освітньої галузі «Здоров'я та фізична культура» (табл. 3).

Спостереження за учнями під час виконання наведених вище навчальних завдань надало такої інформації:

1) під час об'єднання учнів у мікрогрупи за умов рівної кількості учасників жодна особа не обирала найсильнішого, найрозумнішого; учні намагалися якнайшвидше сформулювати команду, керуючись лише кількісними показниками та зручністю переміщення й розташування;

2) усі учні демонстрували високий рівень соціальної активності;

3) під час роботи у групах більшість учнів звертала увагу на особистість, а не на ваду, демонструючи високий рівень соціальної взаємодії;

4) під час групової роботи учасники намагалися надати підтримку один одному;

5) учні та педагог не шукали помилок під час виконання певних завдань; вони піклувалися про найкращий спільний результат роботи своєї групи;

6) дуже швидко здійснювався розподіл функцій між учасниками групи, особливо коли в це не втручався педагог;

7) формат діяльності «віч на віч» посилював індекс поваги та толерантності в учнівській групі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здійснене дослідження дозволило констатувати наступне:

– спроби сучасними педагогами модернізації методики викладання предметів освітньої галузі «Здоров'я та фізична культура» в інклюзивних класах фрагментарні, мають несистематизований формат. Більшість з них засновані на застарілих прийомах «розвішування ярликів», авторитарного підходу, штучного обмеження або примусу;

– аналіз завдань із навчальних програм предметів «Основи здоров'я», «Фізична культура», зіставлення їх сутнісного спрямування з принципами інклюзивного навчання дозволило розробити матрицю спільних навчальних завдань для учнів інклюзивних класів;

– експериментальна апробація навчальних завдань надала можливості зазначити їх високий коефіцієнт корисної дії не лише в умовах інклюзивного навчання, а й у звичайних класах.

Перспективи використання результатів дослідження полягають у адаптації матриці спільних навчальних завдань до предметів інших освітніх галузей; проведенні відповідних навчальних тренінгів для педагогів, які працюють в інклюзивних класах.

Таблиця 3

Матриця спільних навчальних завдань для учнів класів з інклюзивною формою навчання на уроках освітньої галузі «Здоров'я та фізична культура»

ЛІНІЯ	ПЕРЕВАГИ ДЛЯ УЧНІВ, ЯКІ МАЮТЬ ООП	АЛГОРИТМ ЩОДО РОЗРОБКИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ ДЛЯ УЧНІВ	ПЕРЕВАГИ ДЛЯ НЕЙРОТИПІЧНИХ УЧНІВ
1. Самостійність	Усвідомлення необхідності власного вкладу в життя суспільства	Створити умови для розвитку самозарадності	Зростання соціальної свідомості, толерантності
«ОСНОВИ ЗДОРОВ'Я»	«АЛЬТЕРНАТИВА». Учні об'єднуються в групи. Кожна група учнів отримує завдання – створити плакат «12 справ замість...». Учні мають навести приклади негативного впливу людини на природу, та запропонувати посильні для них справи, щоб перетворити навколишнє середовище на екологічно та соціально безпечне. Кожна група презентує свої напрацювання.		
	↓ <i>Екологічна грамотність та здорове життя</i>		
«ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА»	«СВОЯ ЗВ'ЯЗКА, СВОЯ ГРА». Таке завдання передбачає опанування учнями різними руховими діями, вправами з нестандартним інвентарем (пакети, губки, картонні тарілки, хустки). Він безпечний у використанні в будь-яких умовах, не летить і не котиться далеко, доступний вдома. Після цього вчитель пропонує учням об'єднатися у мікрогрупи (3-5 осіб). Обрати два види інвентарю на власний розсуд. В межах відведеного вчителем майданчика та часу учасникам кожної мікрогрупи слід скласти правила та умови «спортивної гри», дати їй назву, зіграти в неї. Презентувати своїм товаришам по класу. Можливо, в подальшому, організувати та провести турнір з цієї гри зі своїми молодшими товаришами в школі.		
2. Життєво необхідні уміння та навички	Уміння ефективно працювати в команді та комунікувати в різних середовищах	Надати можливість дитині стати соціально успішною	Розвиток навичок співробітництва
«ОСНОВИ ЗДОРОВ'Я»	«КАЛОРИМЕТР». Учні об'єднуються у групи. Вчитель пропонує кожній групі скласти меню на сніданок, обід та вечерю із заздалегідь вказаною кількістю калорій. Якщо є можливість, то калорійність продуктів для меню учні шукають за допомогою гаджетів, якщо – ні, вчитель пропонує роздруковані з найпопулярнішими продуктами та їх енергетичною цінністю. Учні презентують меню, аргументуючи його раціональність. Потім складають індивідуальну тренувальну програму щодо відпрацювання калорій засобами фізичних вправ. Виконують свою програму на уроці чи вдома.		
	↓ <i>Уміння вчитися впродовж життя</i>		
«ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА»	«TEAM RECORDS». Учні працюють у мікрогрупах. Вчитель пропонує декілька різновидів дрібного інвентарю спортивного чи побутового характеру. Спочатку Лідери команд домовляються про кількість інвентарю, яку буде обирати кожний учасник команди. Потім кожна команда домовляється, з яким саме інвентарем вони будуть працювати. Після цього кожна команда обумовлює рухову дію, виконує її рекордну кількість разів. Складає показники всіх учасників. То і буде командний рекорд. Подальша робота передбачає демонстрацію власної рухової дії іншим командам-учасникам. Також можна запропонувати кожній команді обрати ту, чий рекорд вони спробують «побити».		
3. Здоровий спосіб життя	Формування здатності долати будь-які бар'єри, які є перешкодами для повноцінної життєдіяльності	Конструювати ситуації, які демонструють позитивну перспективу взаємодій учасників	Усвідомлення відсутності різниць між собою та іншими
«ОСНОВИ ЗДОРОВ'Я»	«МИ – РІЗНІ, МИ – СХОЖІ». Учні об'єднуються в пари. Вчитель пропонує записати 5 спільних рис, про які можна було б поговорити, замість того, щоб сперечатися про відмінності. Вчитель має підвести учнів до власного підсумку: щоб жити дружно, варто шукати те, що зближує, а не роз'єднує [2].		
	↓ <i>Соціальна та громадянська компетентності</i>		
«ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА»	«ТРИМАЙ РЯД». Учасники об'єднуються в дві команди з рівною кількістю представників. Шикуються в паралельні шеренги на зручній відстані одна від іншої. Праворуч-ліворуч від кожної шеренги учасників – конуси. Учасники першої шеренги починають виконувати певну вправу на розвиток фізичної якості. Їм слід якомога швидше дійти синхронного способу виконання однакової вправи. За ними починають повторювати (копіювати) учасники другої шеренги. Після цього лунає команда вчителя «Перехід». Це означає, що учасники другої шеренги в колоні переміщуються за першим учасником навколо конусів попереду першої команди, займають лідируючу позицію і стають замовниками наступної вправи. Виконання ігрового завдання продовжується, доки вистачає довжини майданчику.		
4. Безпечна поведінка	Поява бажання покращувати свої кондиції	Скласти прообраз такої системи взаємодії людей, де дитина вчиться просити, учитися, виражати й доносити свою думку, інтереси, бажання, потреби	Розвиток самосвідомості, самооцінки, самовдосконалення

(Закінчення таблиці 3)

«ОСНОВИ ЗДОРОВ'Я»	«ОЗДОРОВЧІ СИСТЕМИ». Учні об'єднуються в групи. Учитель пропонує опрацювати теоретичний матеріал щодо автора оздоровчої системи та її спрямованості, виконати вправи. Потім на «станції» залишається один представник групи – Тренер, який презентує цю систему та її автора іншим учням. Інші учасники групи переміщуються за стрілкою годинника на наступну «станцію». Потім знову відбувається зміна Тренера. Кількість переміщень відповідає кількості станцій.		
↓ <i>Обізнаність та самовираження у сфері культури</i>			
«ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА»	«МЕТОДИЧНА ВЕРТУШКА». Учні об'єднуються в чотири мікрогрупи. Кожній мікрогрупі – власна зона активності. Лідери команд обирають жеребкуванням назву інвентарю. Учасники команд мають придумати одну вправу (складну та красиву) з обраним інвентарем, виконувати її до наступної команди учителя. Після команди «Шикуйсь! Тренери вийшли зі строю» усі команди шикуються у своїй зоні активності, Тренери виходять із строю, залишаються на вихідній позиції. Інші – переходять до наступної зони активності. Тренери мають навчити своїй вправі нових учнів. Потім може відбуватися ще одна ротація. Учитель може також додавати (шляхом жеребкування) певні методичні вказівки. Наприклад, роздає картки з назвами фізичних якостей. Це означає, що учасники команд мають додати до своєї першої вправи певний елемент щодо розвитку зазначеної фізичної якості.		
5. Гармонія з оточенням	Поліпшення когнітивного, моторного, мовного, соціального та емоційного розвитку, бажання наслідувати	Створити умови для спілкування з однолітками та участі у громадському житті класу (групи)	Розвиток навичок діяти нестандартно, бути винахідливими, а також співчувати іншим
«ОСНОВИ ЗДОРОВ'Я»	«СИНЕРГІЯ». Кожен учень отримує картку з назвою предмета і придумує, як його можна використати, крім основного призначення. Далі учні об'єднуються у пари. Вдвох учасники придумують, як можуть між собою взаємодіяти їх предмети і що з них можна зробити. Презентують новий винахід за обмежений час. Далі по 2 пари об'єднуються між собою. Завдання аналогічне: об'єднати спосіб застосування чотирьох предметів і продемонструвати результат їхньої діяльності [2].		
↓ <i>Ініціативність і підприємливість</i>			
«ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА»	«ЗМІНОЮ ВИХІДНЕ ПОЛОЖЕННЯ ПОПЕРЕДНЬОГО ТОВАРИША». Учні об'єднуються в однакові за кількістю групи (5-7 осіб). Учитель обумовлює вид шикування (коло, шеренга, колона тощо). Після цього демонструє певне вихідне положення (асану), які мають прийняти всі учасники. Далі ігрове завдання таке: наступний в строю учасник кожної команди має змінити вихідне положення лише одним рухом лише однією частиною тулуба. Всі знову повторюють за другим учасником. Гра триває до останнього учасника.		

Список літератури:

1. Бут Тоні. Індекс інклюзії: розвиток навчання та участі в життєдіяльності шкіл: посібник / Тоні Бут; пер. з англ. – К.: ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2015. – 190 с.
2. Воронцова Т.В. Вчимося жити разом. Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа) / Т.В. Воронцова, В.С. Пономаренко – К.: Вид-во «Алатон», 2016. – 232 с.
3. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс] // Законодавство України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>, вільний. – Назва з екрана. – (Дата звернення: 05.03.2018).
4. Кетриш Е.В. О проблеме инклюзивного образования в сфере физической культуры / Е.В. Кетриш // Сибирский педагогический журнал. – № 3. – 2015. – С. 121-124. – То же [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/o-probleme-inklyuzivnogo-obrazovaniya-v-sfere-fizicheskoy-kultury>, свободный. – Название с экрана. – (Дата обращения: 24.02.2018).
5. Кожокару Пол. ЗС терапия / Пол Кожокару // ЗС THERAPIA – психомоторное развитие для людей с аутизмом: [сайт]. – Режим доступа: <http://www.sportautism.ro/terapia-3c/>, свободный. – Название с экрана. – (Дата обращения: 04.03.2018).
6. Кожокару Пол. О ЗС терапии – цели / Пол Кожокару // ЗС THERAPIA : [сайт]. – Режим доступа: <http://paul-cojocaru.blogspot.ro/>, свободный. – Название с экрана. – (Дата обращения: 24.02.2018).
7. Метод реальной инклюзии // Центр реальной инклюзии «Эрудит»: [сайт]. – Режим доступа: <http://erudit-inclusion.com/>, свободный. – Название с экрана. – (Дата обращения: 24.02.2018).
8. Митин А.Е. Гуманитарные технологии: обоснование основных положений применения в образовании / А.Е. Митин, С.О. Филиппова // Знание, понимание, умение. – 2013. – № 3. – С. 255-262. – То же [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.zpu-journal.ru/zpu/contents/2013/3/Mitin_Filippova-Humanitarian-Technologies/40_2013_3.pdf, свободный. – Название с экрана. – (Дата обращения: 03.03.2018).
9. Навчальна програма з основ здоров'я для 5-9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів, затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804 [Електронний ресурс] / Т.С. Бойченко, Т.В. Воронцова та ін. – Режим доступу: <https://osvita.ua/school/program/program-5-9/56137/>, вільний. – Назва з екрана. – (Дата звернення: 05.03.2018).
10. Навчальна програма з фізичної культури для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів, затверджена наказом МОН від 23.10.2017 № 1407 [Електронний ресурс] / Гол. роб. групи Т.Ю. Круцевич // Міністерство освіти і науки України: [сайт]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>, вільний. – Назва з екрана. – (Дата звернення: 05.03.2018).
11. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konczepczia.pdf>, вільний. Назва з екрана. – (Дата звернення: 05.11.2017).